

# Slovenský národopis

**3·4**  
**36 · 1988**



*Na obálke: 1. strana:* Neznámy autor, Jánošíkova družina. Prvá polovica 19. stor., kolorovaná oceľorytina. ULUV, Bratislava. Foto K. Šilinger. Na Slovensku jstevujú dve variácie grafik-ocelorytín so zbojníckym výjavom v zbierkových fondoch ULUV Bratislava a ZM Trnava, ktoré slúžili ako predlohy k maľbám na skle. Autorom alebo autormi sú domáci oceľorytci remeselnej úrovne, ktorí spracovali známu obrazovú kompozíciu na základe citenia empiru. Grafiky znázorňujú epický dej — prijímanie nového člena do zbojníckej družiny.

*4. strana:* Znamky s jánošíkovským motívom, vydané v Československu pri príležitosti výročia ľudového hrdinu. Foto A. Mičúchová

Ako koncovky sú použité kresby Aleša Černého: Valašský odzemok — „obuškový“. Z výskumu Z. Jelínkovej 1964.

HLAVNÁ REDAKTORKA  
Božena Filová

VÝKONNÁ REDAKTORKA  
Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA  
Ján Botík, Soňa Burlasová, Václav Frolec, Viera Gašparíková, Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová, Igor Krištek, Milan Leščák, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera Nosáľová, Antonín Robek, Peter Slavkovský, Viera Urbanová

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

[www.ebsco.com](http://www.ebsco.com)

[www.cejsh.icm.edu.pl](http://www.cejsh.icm.edu.pl)

[www.cceol.de](http://www.cceol.de)

[www.mla.org](http://www.mla.org)

[www.ulrichsweb.com](http://www.ulrichsweb.com)

[www.willingspress.com](http://www.willingspress.com)

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)

European Reference Index for the Humanities (ERIH): [www.esf.org](http://www.esf.org)

## OBSAH

TRADÍCIE O ZBOJNÍCTVE V KULTÚRE  
A HISTORICKOM VEDOMÍ NÁRODOV  
ČESKOSLOVENSKA — K 300. VÝROČIU  
NARODENIA JURAJA JÁNOŠIKA

## ŠTÚDIE — MATERIÁLY

Úvod (Viera Gašparíková) . . .	399
Horváth, Pavel: Vznik a vývoj zbojníctva v slovenskej oblasti Karpát . . .	407
<b>Gašparíková, Viera: Rozprávanie slovenského ľudu o zbojníkoch . . .</b>	<b>429</b>
Klímová, Dagmar: Folklórni vyprávění o zbojníkch karpatské oblasti Moravy a Slezska . . .	453
<b>Burlasová, Soňa: Slovenské ľudové piesne so zbojníckou tematikou . . .</b>	<b>469</b>
Šrámková, Marta — Širovátka, Oldřich: Moravské a slezské písně o zbojníkch . . .	483
Důžek, Stanislav: Zbojnícké tance v slovenskej ľudovej tanečnej tradícii . . .	493
Jelínková, Zdenka: Zbojnícké ľudové tance na Moravě a ve Slezsku . . .	509
<b>Profantová, Zuzana: Zbojnícka tematika v prislovnej tradícii na Slovensku . . .</b>	<b>519</b>
<b>Luther, Daniel: Zbojnícka motivika v slovenskom ľudovom divadle . . .</b>	<b>526</b>
Ondrejka, Kliment: Detský folklór so zbojníckou tematikou v oblasti slovenských Karpát . . .	531
Čierna, Katarína: Zbojnícka tematika v ľudovom výtvarnom prejave na Slovensku . . .	543
Kraus, Cyril: Jánošík v poézii slovenského romantizmu . . .	563
Charous, Emil: Zbojníci v české literatuře . . .	572
Beneš, Bohuslav: Zbojník a zbojníctví v české pololidové literární produkci . . .	583

Čavojský, Ladislav: Postavy zbojníkov v slovenskej divadelnej tvorbe . . .	590
Kováč, Mišo A.: Postavy zbojníkov v slovenských a českých bábkových divadelných hrách . . .	594
<b>Mihálik, Peter</b> : Zbojnícka tematika v slovenskej filmovej tvorbe . . .	599

## DISKUSIA

TEORETICKO-ANALYTICKÉ ŠTÚDIE  
A MATERIÁLYFORMOVANIE SOCIALISTICKÉHO VEDOMIA  
SÚČASNÉHO ČLOVEKA Z ASPEKTOV  
ETNOGRAFIE A FOLKLORISTIKY

Filová, Božena: Úloha národopisnej vedy pri formovaní socialistického spoločenského vedomia . . .	618
Botík, Ján: Národopis a historicko-etnická identifikácia súčasného človeka . . .	625
Hlášková, Hana: Miesto povestovej tradície pri formovaní spoločenského vedomia . . .	628
Botíková, Marta: Úloha etnografie pri formovaní etnického vedomia Slovákov v zahraničí . . .	631

## ROZHLADY

Kučma, Ivan: Národopisné bádanie v Matici slovenskej — k 125. výročí založenia . . .	633
Živoné jubileum PhDr. Viery Gašparíkovej CSc. (Milan Leščák) . . .	639
Jubileum PhDr. Ester Plickovej CSc. (Jarmila Paličková-Pátková) . . .	641
O činnosti seminára marxistickej metodológie pre mladých vedeckých pracovníkov pri Národopisnom ústave SAV (Zuzana Profantová) . . .	644

X. valné zhromaždenie Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV a vedecká konferencia Úloha národopisnej vedy pri formovaní spoločenského vedomia — Levice 1987 (Hana Hlôšková) . . . . . 645  
 Výstava „Jánošík v slovenskom výtvornom umení“ (Martin Mešša) . . . . . 649

#### RECENZIE A REFERÁTY

V. Kopčan, Turecké nebezpečenstvo a Slovensko (Hana Hlôšková) . . . . . 650  
 L. Bačinský — J. Bakšay, Monografia Petrovan (Mikuláš Mušíka) . . . . . 651  
 J. Kočíš, Neznámy Jánošík (Peter Salner) . . . . . 652  
 J. Kočíš, Alžbeta Báthoryová a palatín Thurzo (Peter Salner) . . . . . 652  
 Narodna tvorčísť ta etnohrafija 1986 (Mikuláš Nevrlý) . . . . . 653  
 K. V. Kvitka, Vybrani statí (Mikuláš Mušíka) . . . . . 655  
 P. Janicka-Krzywda, Rok karpacki (Andrej Sulitka) . . . . . 656  
 B. A. Uspeňski, Kult św. Mikołaja na Rusi (Andrej Sulitka) . . . . . 657  
 B. Köpeczi, Une enquete linguistique et folklorique chez les Roumains de Transylvanie du nord (Eva Krekovičová) . . . . . 658  
 Der grosse Aufbruch (Peter Salner) . . . . . 659  
 J. F. Geist — K. Kürvers, Das Berliner Mietshaus 1740—1862; Das Berliner Mietshaus 1862—1945 (Peter Salner) . . . . . 660  
 P. H. Stahl, Histoire de la décapitation (Emília Horváthová) . . . . . 661  
 D. Freeman, Margaret Mead and Samoa (Marta Botíková) . . . . . 662

#### OBSAH 36. ROČNÍKA

#### СОДЕРЖАНИЕ

ТРАДИЦИИ О РАЗБОЙНИЧЕСТВЕ В КУЛЬТУРЕ И ИСТОРИЧЕСКОМ СОЗНАНИИ НАРОДОВ ЧЕХОСЛОВАКИИ К 300-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ЮРАЯ ЯНОШИКА

#### СТАТЬИ — МАТЕРИАЛЫ

Введение (Вера Гашпарикова) . . . . . 399  
 Хорват, Павел: Возникновение и развитие разбойничества в словацкой области Карпат . . . . . 407  
 Гашпарикова, Вера: Повествования словацкого народа о разбойниках . . . . . 429  
 Климова, Дагмар: Фольклорные рас-

сказывания о разбойниках карпатской области Моравии и Силезии . . . . . 453  
 Бурласова, Соня: Словацкие народные песни с разбойничьей тематикой . . . . . 469  
 Шрамкова, Марта — Сироватка, Олдржих: Моравские и силезские песни о разбойниках . . . . . 483  
 Дужек, Станислав: Разбойничьи танцы в словацкой народной танцевальной традиции . . . . . 493  
 Елиandrova, Зденка: Разбойничьи танцы в Моравии и Силезии . . . . . 509  
 Профантова, Зузана: Разбойничья тематика в традиционных пословицах в Словакии . . . . . 519  
 Лутер, Даниел: Мотивы разбойников в словацком народном театре . . . . . 526  
 Ондрейка, Климент: Детский фольклор с разбойничьей тематикой в области словацких Карпат . . . . . 531  
 Черна, Катарина: Тематика разбойничества в народном изобразительном искусстве в Словакии . . . . . 543  
 Краус, Цирил: Яношик в поэзии словацкого романтизма . . . . . 563  
 Хароус, Эмил: Разбойники в чешской литературе . . . . . 572  
 Бенеш, Богуслав: Разбойник и разбойничество в чешской полународной литературной продукции . . . . . 583  
 Чавойски, Ладислав: Фигуры разбойников в словацком драматическом творчестве . . . . . 590  
 Ковач, Мишо А.: Персонажи разбойников в словацких и чешских пьесах для кукольных театров . . . . . 594  
 Мигалик, Петер: Тематика разбойничества в словацком кинематографическом творчестве . . . . . 599

#### ДИСКУССИЯ

#### ТЕОРЕТИКО-АНАЛИТИЧЕСКИЕ СТАТЬИ И МАТЕРИАЛЫ

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА С ТОЧЕК ЗРЕНИЯ ЭТНОГРАФИИ И ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Филова, Божена: Задача этнографической науки в процессе формирования социалистического общественного сознания . . . . . 618  
 Ботик, Ян: Этнография и историко-этническая идентификация современного человека . . . . . 625  
 Хлошкова, Хана: Место традиции предания при формировании общественного сознания . . . . . 628

Ботикова, Марта: Задача этнографии при формировании этнического сознания Словаков за рубежом . . .	631	Oldřich: Die mährischen und schlesischen Lieder über Räuber . . .	483
<b>ОБЗОРИ</b>		Důžek, Stanislav: Die Räubertänze in der slowakischen Volkstanztradition	493
Кучма, Иван: Этнографическое исследование в Матици словацкой — к 125-ой годовщине основания . . .	633	Jelínková, Zdenka: Die Räubertänze in Mähren und Schlesien . . .	509
Жизненный юбилей Д-ра Веры Гашпариковой, канд. наук (Милан, Лешчак)	639	<b>Profantová, Zuzana: Die Räuberthematik in der Sprichworttradition der Slowakei</b>	<b>519</b>
Юбилей Д-ра Эстер Плицковой, канд. наук (Ярмила Паличкова — Паткова)	641	<b>Luther, Daniel: Die Räubermotivik im slowakischen volkstümlichen Theater</b>	<b>526</b>
О деятельности семинара марксистской методологии для молодых научных сотрудников при Институте Этнографии САН (Зузана Профантова)	644	Ondrejka, Kliment: Die Kinderfolklore mit Räuberthematik im Bereich der slowakischen Karpaten . . .	531
X-ое Генеральное собрание Словацкого этнографического общества при САН и научная конференция Задача этнографической науки при формировании общественного сознания — Левице 1987 (Гана Хлошкова)	645	Čierna, Katarína: Räuberthematik in der bildnerischen Äusserung des Volkes in der Slowakei . . .	543
Выставка «Яношик в словацком изобразительном искусстве» (Мартин Мешша)	649	Kraus, Cyril: Jánošík in der slowakischen romantischen Literatur . . .	563
<b>РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ</b>	650	Charous, Emil: Die Räuber in der tschechischen Literatur . . .	572
<b>СОДЕРЖАНИЕ ЖУРНАЛА ЗА 36-ОЙ ГОД ИЗДАНИЯ</b>	664	Beneš, Bohuslav: Der Räuber und das Räuberwesen in der tschechischen halbvolkstümlichen literarischen Produktion . . .	583
		Čavojský, Ladislav: Die Räuber gestalten im slowakischen Theater-schaffen . . .	590
		Kováč, Mišo: Die Räubergestalten in den slowakischen und tschechischen Spielen des Puppentheater . . .	594
		<b>Mihálik, Peter</b> : Die Räuberthematik im slowakischen Filmschaffen . . .	599

## INHALT

TRADITIONEN ÜBER DAS RÄUBERWESEN IN DER KULTUR UND HISTORISCHEN BEWUSSTSEINS DER NATIONEN IN DER TSCHECHOSLOWAKEI — ZUM 300. JUBILEUM DES GEBURTSTAGES VON JURAJ JÁNOŠÍK

### STUDIEN — MATERIALIEN

Einleitung (Viera Gašparíková)	399
Horváth, Pavel: Die Entstehung und Entwicklung des Räuberwesens im slowakischen Teil der Karpaten . . .	407
<b>Gašparíková, Viera: Die Erzählungen des slowakischen Volkes von den Räufern</b>	<b>429</b>
Klímová, Dagmar: Die Räuber im Karpatengebiet Mährens und Schlesiens	453
<b>Burlasová, Soňa: Die slowakischen Volkslieder mit Räuberthematik</b>	<b>469</b>
Šrámková, Marta — Sirovátka,	

## DISKUSSION

### THEORETISCH-ANALYTHISCHE STUDIEN UND MATERIALIEN

DIE FORMIERUNG DES SOZIALISTISCHEN BEWUSSTSEINS DES ZEITGENÖSSISCHEN MENSCHEN AUS DEN ASPEKTEN DER ETHNOGRAPHIE UND FOLKLORISTIK

Filová, Božena: Die Aufgabe der ethnographischen Wissenschaft bei der Formierung des sozialistischen gesellschaftlichen Bewusstseins . . .	618
Botík, Ján: Die Ethnographie und die historisch-ethnische Identifizierung des zeitgenössischen Menschen . . .	625
Hlôšková, Hana: Der Platz der Sagentradition bei der Formierung des Gesellschaftsbewusstseins . . .	628
Botíková, Marta: Die Aufgabe der Ethnographie bei der Formierung des ethnischen Bewusstseins der Slowaken im Ausland . . .	631

RUNDSCHAU

Kučma, Ivan: Die ethnographische Forschung in Matica slovenská — zum 125. Jubiläum der Gründung . . . . . 633

Das Lebensjubiläum von PhDr. Viera Gašparíková, CSc. (Milan Leščák) . . . . . 639

Das Jubiläum von PhDr. Ester Plicková, CSc. (Jarmila Paličková-Pátková) . . . . . 641

Über die Tätigkeit des Seminars der marxistischen Methodologie für junge Wissenschaftler bei dem Ethnographischen Institut des SAW (Zuzana Profantová) . . . . . 644

Die X. Generalversammlung der Slowakischen Ethnographischen Gesellschaft bei der Slowakischen Akademie der Wissenschaften und die Konferenz „Die Aufgabe der ethnographischen Wissenschaft bei der Formierung des Gesellschaftsbewusstseins“ — Levice 1987 (Hana Hlôšková) . . . . . 645

Die Ausstellung „Jánošík in der slowakischen bildenden Kunst“ (Martin Mešša) . . . . . 649

BÜCHERBESPRECHUNGEN UND REFERATE 650

INHALT DES 36. JAHRGANGES 664

CONTENTS

TRADITIONS OF BRIGANDS IN CULTURE AND HISTORICAL CONSCIOUSNESS OF THE NATIONS OF CZECHOSLOVAKIA — TO THE 300TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF JURAJ JANOŠÍK

ARTICLES — VARIOUS MATERIAL

Introduction (Viera Gašparíková) 399

Horváth, Pavel: The beginning and development of brigandage in Slovak region of the Carpathians . . . . . 407

Gašparíková, Viera: Narrations of Slovak folk about brigands . . . . . 429

Klímová, Dagmar: Folkloric narration on brigands in the Carpathian region of Moravia and Silesia . . . . . 453

Burlasová, Soňa: Slovak folk songs of brigands . . . . . 469

Šrámková, Marta — Sirovátka, Oldřich: Moravian and Silesian songs on brigands . . . . . 483

Důžek, Stanislav: Brigand's dances in Slovak folk dancing tradition . . . . . 493

Jelínková, Zdenka: Brigand's folk dances in Moravia and Silesia . . . . . 509

Profantová, Zuzana: Brigand's topic in proverbial tradition in Slovakia . . . . . 519

Luther, Daniel: Brigand's motives in Slovak folk theatre . . . . . 526

Ondrejka, Kliment: Children's folklore with brigand's topic in the region of Slovak Carpathians . . . . . 531

Čierna, Katarína: Brigand's topic in the folk fine arts expression in Slovakia . . . . . 543

Kraus, Cyril: Jánošík in the poetry of Slovak romanticism . . . . . 563

Charous, Emil: Brigands in Czech literature . . . . . 572

Beneš, Bohuslav: A brigand and brigandage in Czech semi-folk production . . . . . 583

Čavojský, Ladislav: Characters of brigands in the Slovak theatre production . . . . . 590

Kováč, Mišo A.: Characters of brigands in Slovak and Czech puppet theatre plays . . . . . 594

Mihálik, Peter: Brigand's topic in the Slovak film production . . . . . 599

DISCUSSION

THEORETICALLY-ANALYTICAL ARTICLES AND VARIOUS MATERIAL

THE SHAPING OF SOCIALIST CONSCIOUSNESS OF THE CONTEMPORARY MAN FROM THE ASPECTS OF ETHNOGRAPHY AND FOLKLORISTICS

Filová, Božena: The role of ethnographic science in shaping the socialist social consciousness . . . . . 618

Botík, Ján: Ethnography and the historico-ethnic identification of the contemporary man . . . . . 625

Hlôšková, Hana: The place of tale tradition in shaping social consciousness . . . . . 628

Botíková, Marta: The role of ethnography in shaping ethnic consciousness of Slovaks living in abroad . . . . . 631

COMMENTARY

Kučma, Ivan: Ethnographic investigation in Matica slovenská — to the 125th anniversary of its establishment . . . . . 633

Life jubilee of Ph.D. Viera Gašparíková CSc. (Milan Leščák) . . . . . 639

Jubilee of Ph.D. Ester Plicková CSc. (Jarmila Paličková-Pátková) . . . . . 641

On the activity of the seminar of Marxist methodology for young scientific workers at the Institute of Ethnography of the Slovak Academy of Sciences (Zuzana Profantová) . . . . . Xth General assembly of the Slovak ethnographic society at SASc and the scientific conference "The Role of Ethnographic Science in Shaping

	social Consciousness" — Levice 1987 (Hana Hlôšková) . . . . .	645
644	* Exhibition "Jánošík in the Slovak fine arts" (Martin Mešša) . . . . .	649
	REVIEWS AND REPORTS	650
	CONTENTS OF THE 36th VOLUME	664





## ZBOJNÍCKA MOTIVIKA V SLOVENSKOM LUDOVOM DIVADLE

DANIEL LUTHER

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Zbojnícka motivika si našla osobité uplatnenie aj v ľudovom divadle. Tento žáner zahrňuje folklórnu tvorbu s výraznejším zastúpením divadelných znakov, nie však divadelné predstavenia autorských hier v ľudovom prostredí, ktoré sa na našich dedinách široko rozvinuli najmä od konca 19. storočia až do súčasnosti. Preto sa nebudeme zaoberať bábkovým divadlom a ochotníckym divadelníctvom, ktoré úzko súviseli s rozvojom národnej literatúry a v ktorých zbojnícka tematika tvorila obľúbenú a široko používanú motiviku.

Tradičia ľudového divadelného prejavu má hlboké historické korene. Za najstaršie sa považujú tzv. obradové hry, ktoré nesú znaky predkresťanských kultúr. Ich primárnym poslaním bolo priňaesť hospodársky úspech, zdravie a ochranu členov rodiny, domu, hospodárstvu pred poverenými škodlivými silami, k čomu sa využívali rozmanité magické praktiky a predmety. Do takto špecificky zameranej skupiny hier s prísne dodržiavanou obradovou formou (napr. obchôdzky s oceľou, hadom, vetvičkou, s Turoňom, kozou a pod.) neprenikli v neskoršom historickom vývoji žiadne prvky folklóru o zbojníkoch. Ani v skupine prevažne svadobných a fašiangov

vých tzv. žartovných hier, ktoré majú improvizáciu formu čerpajúcu z ľudového humoru, sa neobjavujú zbojnícke motívy. Iba medzi svadobnými hrami vznikla zábavná hra na zbojníkov, ktorá z tejto tradície čerpá len formálne znaky. Ide tu o preoblečenie mládencov za zbojníkov, ktorí komediálnou formou „ozbívajú“ svadobnú družinu o nápoje či peniaze, čo sa však samozrejme chápa ako dar svadobčanov mládeneckej skupine na ich pobavenie. V takejto podobe ju poznáme zo staršej tradície Záhoria, kde zjavne vznikla pod vplyvom známej literárnej a dramatickej tvorby.

V ľudovom prostredí sa pod vplyvom kresťanstva vyvíjala skupina martyrologických hier (napr. o sv. Dorote) a skupina vianočných hier, tematicky čerpajúca z biblických textov. Takými sú betlehemske hry, obchôdzka Troch kráľov, chodenie s kolískou, o Adamovi a Eve. Ich východiskovým prameňom boli v stredoveku rozšírené cirkevné mystériá, poriadané ku dňom vianočného a veľkonočného obdobia. Ľudové zobrazenie týchto biblických tém preberalo motívy zo svojho sociálneho prostredia a obohacovalo sa o zaužívané folklórne tvorivé postupy. Je zaujímavé, že práve

v tejto skupine hier ľudového divadla sa výraznejšie prejavili historické sociálne procesy, ktorých špecifický odraz nachádzame vo všetkých iných folklórnych žánroch. Spätosť so zbojníckou tradíciou sa však vyskytuje len v jednej hre ľudového divadla, a to v hre betlehemskej.

V betlehemských alebo jasličkových hrách je nasýtenosť prvkami zbojníckej motiviky tak silná, že niektorí autori považovali uvedenú charakteristiku za typickú pre slovenské varianty týchto hier.<sup>1</sup> Zo zachovaných zápisov hier však vyplýva, že sa to dotýka predovšetkým stredoslovenských variantov. Na západnom Slovensku pod vplyvom náboženskej literatúry, najmä od vydania J. Emmanuelovho *Betlehema*,<sup>2</sup> sa vyvinul odlišný typ hry, zdôrazňujúci základný biblický námet. Aj vo variantoch, ktoré sú príbuzné stredoslovenskému typu hry, nie je zbojnícka tematika bohatšie rozvinutá. Východoslovenské varianty v piesňovej zložke obsahujú niektoré zbojnícke motívy, avšak dominuje v nich komediálnosť, rozpracovaná v postave Starého.

Dôležité je sledovať, ako sa motívy folklóru o zbojníkoch do betlehemských hier začleňovali. Tento totiž nebol historickým impulzom ich vzniku. Za hlavné vonkajšie vplyvy možno považovať stredoveké mystériá, výrazný stredoveký herecký element jokulátorov a scholárov,<sup>3</sup> ako aj kult jasiel, ktorého výrazom bolo v oficiálnom umení zobrazovanie scény narodenia v maštali. V ľudovej tradícii najmä vidieckeho roľníckeho obyvateľstva sa udržiavala kontinuita predkresťanských obradov zimného slnovratu, spojených s kultom predkov, v ktorých dominovalo magické zabezpečovanie úrody a pranie celkového hospodárskeho úspechu. Betlehemské hry súvisia s touto tradíciou, na čo poukazuje postava Deda s názvami Ďad, Dedek, Dido, Starý Ďad, Starý, Starý pes, Kubo, Guba, Pšocha, Čert, Čiort, ďalej

koledný charakter hry, s ktorou obchádzali po všetkých domoch spoločenstva, záverečné vinšovanie domácim a obdarúvanie hercov. Vývoj pokračoval kontamináciou týchto dvoch prúdov — starých obyčají zimného slnovratu a cirkevnej liturgie viazanej na mystérium Narodenia. V tomto vzájomnom pôsobení vznikla ľudová betlehemská hra, ktorá nesie stopy oboch kultúrnych tradícií.

Tak ako vplývalo na podobu betlehemských hier roľnícke prostredie a jeho kultúra, tak sa i v ďalších historických obdobiach začleňovali do jej štruktúry nové sociálne skutočnosti. Podobu hier modifikovali dôsledky valaskej kolonizácie a rast dôležitosti pastierskeho zamestnania. Sociálna vrstva pastierov a ich kultúra, modelovaná osobitým charakterom práce a sebareflexie života, sa stali predmetom zobrazovania. V betlehemskej hre sa domáca pastierska motivika navrstvila na biblický príbeh pastierov, čo znamenalo zámenu všeobecných črt scény narodenia za domáce špecifikum, jeho priestorové a časové sprístupnenie.

*Pásli ovce valasi,  
pri betlianskom salaši.  
Anjel sa im ukázal,  
do Betlema ísť kázal,  
aby brali své dary  
a Ježiškovi dali.  
Čo ty Feder, čo ty dáš,  
a ty Stacha čo pridáš?  
Ja dám masla na kašu,  
aj syra zo salašu.  
Ja dám syra tri hrudy  
a žinčice tri sudy.  
Ešte k tomu kľbásu,  
čo Starýho opášu.*

(Detvianska Huta)

Prienik pastierskej kultúry do betlehemských hier sa premieta najmä do stvárnenia života na salašoch. K dvojici biblických pastierov Fedora a Stacha

pribúdajú ďalší, obvykle jeden alebo dvaja pastieri. Novou postavou je najmä bača, reprezentant pastierskeho stavu. Jeho reálnosť zvyrazňuje použitý kostým, ktorý pozostáva z miestneho ľudového odevu, doplneného pastierskou kapsou, dôležitosť a vážnosť dodávajú domalované fúzy a briadka. Zobrazenie pastierskeho elementu je v replikách hry stvárnené aj priamymi obrazmi pastierskeho života a charakteristických pracovných úkonov.

*Zdališ vy ma lepšie znate?  
Ja som bača veľmi starý,  
ja musím včas ráno vstávať,  
sladký syr robiť,  
žinčicu odvádzať,  
oštiepky tlačiť.*

(Lokoa)

Prechod od pastierskej motiviky k zbojníckej je veľmi jednoduchý. Východiskom je zobrazovanie sociálnych aspektov doby, stvárňované pomocou replík postáv alebo piesní.

Tagober:

*V jednej dolince pasou som  
ovce,  
pri jednom krušku zaspau  
som trošku,  
na to nešťesti vybehou vlk  
z chrasti,  
zau mi capa šutaka, jako  
jastrab vtaka.*

Fedor:

*Ej, počkaj, počkaj brat  
Tagober,  
keď pride náš pan bača hore  
na salaš  
a bude statok čítať  
a s každej marnej veci počet  
pytať,  
neviem ako obстоjiš,  
či ho na chrbte neobdržiš.*

(Banská Štiavnica)

1. *Pásol Feder ovce  
na zelenej luce,  
harom harom fidridom,  
na zelenej luce.*
2. *Prišiel k nemu hájnik,  
aj s ním strakavý psík,  
harom harom fidridom,  
aj s ním strakavý psík.*
3. *Ovčiare, ovčiare,  
zavdaj štyri ovce,  
harom harom fidridom,  
zavdaj štyri ovce.*
4. *Vlk mi ich rozohnal,  
aj z nich štyri zožral,  
harom harom fidridom,  
aj z nich štyri zožral.*
5. *Pán sa na to zvedel,  
kde sú štyri ovce,  
harom harom fidridom,  
kde sú štyri ovce.*
6. *Pán dal psa zastreliť,  
valacha obesiť,  
harom harom fidridom,  
valacha obesiť.*
7. *Keď už valach visel,  
pán sa na to mrzel,  
harom harom fidridom,  
pán sa na to mrzel.*

(Detva — Látky)

Postavy biblických pastierov — valachov — zbojníkov postupne splývajú v jedno. V dejovej línii ich so základným biblickým námetom spája iba sekvencia prebudenia pastierov zo spánku a anjelovo zvestovanie narodenia Ježiša, ako aj sekvencia oferovania dieťaťa. V replikách pastierov nenachádzame inú súvislosť s náboženskou látkou. Pastieri zobrazujú seba samých a často prechádzajú k zbojníckej tematike. V niektorých variantoch je ten-

to posun v charaktere postáv taký výrazný, že motívy zbojníctva prekrývajú základnú dejovú líniu hry.

Zbojnícka tematika má v betlehemských hrách širokú škálu významových odtieňov. Je poznačená realistickým vnímaním a zobrazovaním skutočnosti, čoho dokladom sú rôzne obrazy života zbojníkov. Od výzvy do boja s nádychom revolty, cez vykreslenie voľného a veselého života, až po následky a tvrdé tresty, ktoré odrádzali iných. Zámerne sa spomína stolica ako bývalá súdna inštitúcia v súvislosti s výzvou do zboja:

*Fedor: Obráť sa, Stachu, na nejaký úrad!*

*Stacho: Na aký?*

*Fedor: Na stolicu!*

*Stacho: Nie na stolicu,  
ale na bárs hocijakú šibenicu.*

*(spolu spievajú):*

*Voly, voly, voly krásti,  
nebudem ja ovce pásti,  
ovčiarom nebudem,  
radšej na zboj pôjdem  
za šuhaji.*

*Šuhaj, šuhaj, za šuhaji,  
ktorí v horách prebývali,  
ovčiarom nebudem,  
radšej na zboj pôjdem  
za šuhaji.*

*(Banský Studenec)*

V piesňach je zobrazená atmosféra slobo-  
dného života:

*Tí žandári na tom vršku, aj tí na nás  
špehujú  
a my chlapci, my valasi za tú horu  
zelenú.*

*A ty Fedor založ ohňa a ty choď  
pre barana,  
budeme ho piecť a variť až do bieleho  
rána.*

*Kožka bude gajdošovi, tan nám bude  
gajdovať,  
a my chlapci, my valasi budeme  
poskakovať.*

*(Banský Studenec)*

Častejšie sú však texty piesní, z ktorých cítiť obavy a strach z následného konca. Preto sú motívy tohto typu pôsobivejšie a ľudsky hodnovernejšie.

*Košulečky lene mame,  
kupme šebe vyšivane,  
ovčarom ja budzem,  
na rozbroj nepojdzem.*

*Bo ovčarom šumne hraju,  
na zbujničkom koly lamu.  
Ovčarom ja budzem,  
na rozbroj nepojdzem.*

*(Kendice)*

*Juhásova pýcha,  
v zime hladom vzdychá  
a v lete ožije  
na bačovom syre.*

*Juhási, juhási,  
škoda vašej krásy,  
že vás vyvešali  
na duby za vlasy.*

*(okolie Revúcej)*

*Ovce moje, ovce, na poli belice,  
veď som si vypásou pri vás šibenice!  
Šibeničky troje, ktorieže ste moje?  
Či hornie, či dolnie a či tie*

*prostrednie?*

*Keby ja bou vedeu, že nás budú vešať,  
nebou by som išiou šibeničky kresañ!  
Valaška, cedidlo, valachovuo bydlo,  
v lete veľká pýcha, v zime hladom*

*ďýcha.*

*Ovce moje, ovce, máte zlatie zvonce,  
srdiečko z oceli ako chlapci smelí.*

*(okolie Brezna)*

Folklór so zbojníckou tematikou ovplyvnil ideovú náplň slovenských betlehemských hier. Rozsah používania týchto motívov a ich obsahová skladba je v jednotlivých krajoch rôzna, no vo variantoch, ktoré rozvíjajú realie valaského života, vždy nachádzame motívy zbojníctva ako prirodzený sprie-

vodný obraz. Túto spätosť umocňovala skutočnosť, že ako obchôdzkovej hry končiacej obdarovaním sa jej ujímali pastieri, pre ktorých to bola možnosť prilepšenia zárobku v zimnom období. Pastieri sa tak často stávali priamymi nositeľmi tradície, čo samozrejme poznačilo významovú i výrazovú podobu hier. Treba však povedať, že neboli jej jedinými aktérmi, hrávala ich roľnícka, robotnícka i školská mládež. Celouzemné rozšírenie betlehemských hier poukazuje, že ju nemožno prisúdiť len pastierskemu elementu, hoci jej vtisol osobité črty.

Historický vývoj betlehemských hier, v ktorých sa prepletajú reziduá pohan-

ských kultov s tradíciami kresťanstva, s kultúrnymi a sociálnymi prúdmi na území slovenského etnika, sformoval podobu týchto hier v období 18. a zač. 19. storočia. Vznikla tak tradícia pretrvávajúca do súčasnosti, ktorá prenikala aj k susedným etnikám. Zjavné vplyvy slovenských variantov betlehemských hier nachádzame v kontaktovej oblastiach u Poliakov, Maďarov a na východnej Morave, kde prenikli na Hanú.<sup>4</sup> Čo je však zaujímavé, zbojnícke folklórne motívy sa v novom sociálnom prostredí z hier vytratili. Zbojnícka tematika v betlehemských hrách tak zostáva typická pre varianty z horských oblastí severného a stredného Slovenska.

## POZNÁMKY

- 1 KRČMÉRY, Š.: O slovenskom chodení s betlehemom. Sb. Matice slov. XI—XII, 1933—1934, s. 85—110; SCHIER, B.: Die Hirtenspiele des Karpathenraumes. Berlin 1943. Rkp. slov. prekladu NÚ SAV Bratislava, inv. č. 274 T. A.; ŽATKO, R.: Príspevky k štúdiu slovenských betlehemských hier. Slov. Národop. 4, 1956, s. 17—44, 117—156.
- 2 EMMANUEL, J.: Betlehem. Wianočná zábava. Budín 1856.
- 3 SLIVKA, M.: Betlehemské hry na Horehroní. Rkp. state pre monografiu Horehronia III., NÚ SAV Bratislava.
- 4 KRČMÉRY, c. d.; SCHIER, c. d.; ŽATKO, c. d.; SIROVÁTKA, O.: Naše Valašsko, XIV., 1951, s. 111—124.

## Ukážky sú použité z prameňov:

- LUTHER, D.: Funkcie variantov betlehemských hier. Na príklade analýzy materiálu z Detvianskej Huty a okolia. Diplomová práca KEF FFUK, Bratislava 1973.
- KOMA, J.: Jasličkári z Kendíc. Archív SNS Bratislava, inv. č. 459/70.
- Podoby dávnych Vianoc. Gramoplatňa Opus, Bratislava 1984. Vydal Osvetový ústav, zost. S. Stračina a I. Medlen.
- HREBLAY, A.: Brezno a jeho okolie. Turč. Sv. Martin 1928.
- PLICKOVÁ, E.: Betlehemská hra. Banský Studenec 1975. Archív NÚ SAV Bratislava, inv. č. 856 T. A.
- PLICKOVÁ, E.: Betlehemské hry. Banská Štiavnica 1965. Archív NÚ SAV Bratislava, inv. č. 569 T. A.
- KAHOUN, K.: Ludové divadlo. Lokca 1952. Archív NÚ SAV Bratislava, inv. č. 256 T. A.

# Slovenský národopis

Časopis Národopisného ústavu Slovenskej  
akadémie vied

Ročník 36, 1988, číslo 3—4

Vychádza štyri razy do roka  
Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej  
akadémie vied

Hlavná redaktorka  
*Čl. kor. SAV BOŽENA FILOVÁ*

Výkonná redaktorka  
*PhDr. ZORA VANOVIČOVÁ*

Typografia: *Eva Kovačevičová*

Redakčná rada: PhDr. Ján Botík, CSc.,  
PhDr. Soňa Burlasová, CSc., doc. PhDr.  
Václav Frolec, CSc., PhDr. Viera Gašparí-  
ková, CSc., doc. PhDr. Emília Horváthová,  
CSc., PhDr. Soňa Kovačevičová, CSc.,  
PhDr. Igor Krištek, CSc., PhDr. Milan Leš-  
čák, CSc., doc. PhDr. Ján Michálek, CSc.,  
PhDr. Ján Mjartan, DrSc., doc. PhDr. Šte-  
fan Mruškovič, CSc., PhDr. Viera Nosá-  
lová, CSc., prof. Antonín Robek, DrSc.,  
PhDr. Peter Slavkovský, CSc., PhDr. Vie-  
ra Urbancová, CSc.,

Redakcia: 813 64 Bratislava, Klemensova 19  
Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného  
povstania, n. p., Martin

Registr. zn. F 7091

Jednotlivé číslo Kčs 40,—; celoročné pred-  
platné Kčs 80,—

Recširuje, objednávky a predplatné prijí-  
ma PNS — ÚED, Bratislava, ale aj každá  
pošta a doručovateľ. Objednávky do za-  
hraničia vybavuje PNS — Ústredná expe-  
dičia a dovoz tlačie, Gottwaldovo nám. 6,  
884 19 Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej aka-  
adémie vied, 1988

## СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Института этнографии Словацкой  
Академии Наук

Год издания 36, 1988 № 3—4

Издается четыре раза в год

«ВЕДА», издательство Словацкой Академии  
Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Д-р Зора  
Вановичова

Адрес редакции: 813 64 Братислава, Клемен-  
сова 19

## SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift des Ethnographischen Institutes  
der Slowakischen Akademie der Wissen-  
schaften

Jahrgang 36, 1988, Nr. 3—4. Erscheint  
viermal im Jahre

Herausgegeben vom VEDA, Verlag der  
Slowakischen Akademie der Wissen-  
schaften

Redakteure PhDr. Božena Filová und  
PhDr. Zora Vanovičová

Redaktion: 813 64 Bratislava, Klemenso-  
va 19

## SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Ethnographic Institute of  
the Slovak Academy of Sciences

Volume 36, 1988, No. 3—4

Published quarterly by VEDA, the Pub-  
lishing House of the Slovak Academy of  
Sciences

Managing Editors PhDr. Božena Filová  
and PhDr. Zora Vanovičová

Editor: 813 64 Bratislava, Klemensova 19

## L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'Ethnographie de  
l'Académie slovaque des sciences

Année 36, 1988, No. 3—4

Paraît quatre fois par an. Editions de  
VEDA, maison d'édition de l'Académie  
slovaque des sciences

Rédacteurs: PhDr. Božena Filová et  
PhDr. Zora Vanovičová

Rédaction: 813 64 Bratislava, Klemenso-  
va 19

Distributed in the socialist countries by  
SLOVART Ltd., Leningradská 11, Brati-  
slava, Czechoslovakia, Distributed in West  
Germany and West Berlin by KUBON  
UND SAGNER, D-8000 München 34, Post-  
fach 68, Bundesrepublik Deutschland. For  
all other countries, distribution rights are  
held by JOHN BENJAMINS, B. V., Peri-  
odical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Am-  
sterdam HOLLAND

